

О.В. Стовба

Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, Харків

ДЕКОНСТРУКЦІЯ ПОНЯТТЯ ПРАВА: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Не ризикуючи перебільшити, можна стверджувати, що упродовж усієї історії існування європейської філософської думки вона була нерозривно пов'язана з правом. Адже постановка і вирішення фундаментальних філософських питань завжди передбачає необхідність взяти до уваги право. Необхідно підкреслити, що мова тут йде не просто про зайняття певної «теоретичної позиції щодо права», яке сумлінний дослідник-гуманитарій повинен взяти до уваги разом з «іншими соціальними явищами»: мораллю, релігією, економікою і т. ін. Феномен права стосовно філософії зовсім не вичерпується такими застереженнями. Підходячи до розв'язання вищезначених основоположних питань слід пам'ятати, що наявність можливості пошуку будь-якого сенсу може існувати лише завдяки т.зв. «соціальному космосу» – простору суспільних відносин, завжди вже (до всілякого теоретичного втручання) впорядкованих правом.

Це впорядкування є умовою можливості будь-якого філософського осмислення. В якості підтвердження можна звернутися до історії філософської думки на самому її початку – у Давній Греції. Як відомо, необхідною умовою існування полісу як простору розумного життя, були закони. Це знайшло своє відображення у знаменитому вислові Геракліта: «народ має битися за закони як за власні мури» [3, с.292]. Сучасні дослідники досить часто схильні тлумачити цей вислів у контексті раціоналістичних доктрин верховенства права Нового Часу. Але справжній сенс цього вислову, а через це – і фундаментальної риси європейської культури, втрачається.

Річ у тому, що, як зазначають багато дослідників, простір грецького полісу був своєрідним, якісно особливим простором «соціального космосу», який був відділений від вируючого навколо «хаосу» стінами [4, с.71; 1, с.167]. Цими стінами був номос. Завдяки цьому в просторі полісу було можливо осмислити будь-що – адже відшукати певний сенс у хаосі є принципово неможливим. Для давньогрецьких філософів очевидним було те, що філософія є продуктом вільного часу та «агори» – простору вільного дискурсу, проходження через який «дає життя» думці. Цей вільний час та простір створює право, яке, відповідно, є фундаментом будь-якого філософ-

ського осмислення. Саме цей простір і був тим, що, власне, робило елінів елінами, відрізняючи їх від «варварів» високорозвинених цивілізацій Єгипту або Персії підкоренням закону (а не правителю), та існуванню, завдяки цьому, у просторі сенсу.

Отже, пошук сенсу, осмислення людського існування та буття в цілому необхідно передбачає право у якості умови можливості власного буття. Нагадаємо, що мова йде не просто про те, щоб взяти до уваги право (логічна передумова), але про право як основу будь-якого осмислення (онтологічна передумова). Таким чином, постановка і розробка фундаментального правового питання є не вузьким галузевим дослідженням, але дослідженням умови можливості існування сенсу як такого. Але слід констатувати, що така постановка проблеми потребує переосмислення ставлення до права, а якщо точніше – деконструкції поняття права.

«Замулення» справжнього статусу права можна спостерігати протягом майже всієї історії європейської філософської думки. Хоча абсолютна більшість класичних філософів – від Платона до Гегеля – неодмінно включали у власні системи право, це робилося у руслі спроби створити універсальну картину світу, де право було б одною із її складових. Значення права для смислу в цілому, яке ще було присутнім у геніальних прозріннях досократиків, залишилося непоміченим ними. Це фундаментальне упущення, укупі з намаганням побудови узагальнюючої системи Всесвіту, призвело до двох наслідків.

По-перше, оскільки зазначені філософи прагнули відтворити *картину світу* (яка, звичайно, не є, принаймні онтологічно, тотожною *світу як такому*) феномен права услизнув від них, перетворившись на *поняття права*. Таким чином, *онтологічна реальність* була заміщена *реальністю логічною*.

По-друге, право з *фундаментально-онтологічної умови можливості* думки перетворилося на «*складову* картини світу», на певний *елемент*, який поряд з іншими складав її.

Наслідком цих ходів думки став методологічно абсурдний стан речей, коли феномен, який був *онтологічною засадою* ситуації осмислення, став вивчатися як один з її *логічних складових елементів*. Іншими словами філософія потрапила

у певне коло: адже відповідно до класичних філософських поглядів усі елементи світу мають бути відкриті у ході пізнавальної діяльності, незважаючи на те, що онтологічно вони вже передують цьому пошуку, роблячи його взагалі можливим. Таким чином класична філософія немовби «осліпла» відносно власних фундаментальних засад, породжуючи в якості «дитини», як поняття, те, що онтологічно, як феномен, вже було її «батьком».

Для правознавства вказана ситуація призвела до методологічної кризи. Адже завдяки вищезгаданим ходам думки, коли правознавство перетворилося з фундаментально-методологічної дисципліни на галузеву науку, сам предмет правознавства – феномен права – став принципово недосяжним для нього, відгородившись стіною «поняття». Але в понятті, яке можливо лише на основі феномену, «схопити» «справжнє», «живе право» принципово неможливо. Це наочно демонструє те розмаїття понять права, яке стало наслідком численних спроб «схопити сутність права у понятті». Адже самі правознавці зараз визнають, що створити універсальне і всеохоплююче поняття права неможливо. Отже, чи придатне «поняття» для дослідження феномену права взагалі? Вочевидь, ні. Поняття, яке заміщує живу реальність феномену, може лише перетворити правознавство на «схоластику», нескінчені суперечки про поняття. Це має своїм наслідком не просто неможливість *логічного пізнання права*, але і неможливість адекватного осмислення власної ситуації, яке(яку) завжди вже *онтологічно передбачає право*.

Отже, можна констатувати, що фундаментальне правове питання принципово неможливо поставити та сформулювати на основі класичного підходу до права. Його засади можна сформулювати наступним чином.

Сутність права можливо пізнати та адекватно виразити у понятті; право є одним із складових елементів універсальної картини світу, побудувати яку є основним завданням філософії.

Таким чином, сам дослідник-правознавець зараз «не є господарем у власній домівці», оскільки сама його ситуація дослідження історично обумовлена зазначеною традицією, яка латентно нав'язує спосіб підходу до права. Отже, можна припустити, що саме те становище, в якому перебувають сучасні правознавці, принаймні на пострадянському просторі, диктує мету подальших розвідок – деконструкцію існуючих підходів до права, яка, в свою чергу, робить можливим адекватне осмислення ситуації, в якій має місце «поворот людини до права» і водночас – коректне формулю-

вання і постановку власне фундаментального правового питання, в якому би порушувалась проблема зв'язку феноменів права та смислу.

Як відомо, засновником деконструкції є сучасний французький філософ Жак Деріда. Вказуючи на те, що епоха метафізики у західній філософії вичерпала себе, він наголошує, що самої інтелектуальної відмови від метафізичної традиції замало – адже ми все ще перебуваємо у горизонті класичних понять, створених у цій традиції і обумовлюючих нашу обмеженість нею. Задля звільнення мислення від замкнутості обрієм традиції Деріда і пропонує деконструкцію.

Процес деконструкції складається з двох етапів. На першому має місце аналіз тих феноменів, які наповнюють свідомість. В ході вказаного аналізу, як правило, виявляється, що будь-який феномен є елементом системи бінарних опозицій, які в сукупності складають зміст свідомості. При цьому необхідно зважити на дві особливості. По-перше, один з цих елементів системи опозицій завжди займає домінуюче, а інший – підпорядковане становище. По-друге, сліди того, яким чином цей феномен «потрапив» у свідомість і завдяки чому він став «домінуючим» чи «підпорядкованим» – відсутні. Таким чином, порядок і структура тих явищ, які складають зміст світогляду, не є продуктом власного осмислення світу а, фактично, є некритично запозиченими зовні.

На другому етапі Деріда ставить завдання не просто виправити становище, «вирівнявши у правах» елементи бінарних опозицій, але й віднайти ту «трансцендентальну значимість», яка лежить в основі і робить можливою цю систему взагалі. Задля досягнення цієї мети він вводить декілька постулатів, які дозволяють критично осмислити – де-конструювати традицію.

По-перше, він пропонує розглядати будь-яке явище не як самодостатнє і самототожне, але як «слід» чогось, що завжди вже відбулося і що ми можемо не сприйняти безпосередньо, а лише константувати постфактум. Так, наприклад, у судовому процесі ми маємо справу лишень із «слідами» які певна подія залишила у свідомості свідків, на папері, на речових доказах і т.ін. При цьому сама подія як така для нас принципово є недосяжною.

По-друге, при такому підході будь-яка діяльність може трактуватися тільки як «воспопнення» цієї вічно відсутньої і недосяжної реальності. Так, у судовому процесі змістом діяльності всіх його учасників є, по-перше, заміщення через певні сурогати (докази) відсутності реальної події, яка є предметом судового розгляду, а, по-друге,

восповнення нестачі права у ній, яка, власне, і змусила людей звернутися до правоохоронних органів. Як запитує Деріда, хіба порядок чистого закону, який дає народу свободу, а наявності – суверенітет, не є завжди лише восповненням природнього порядку, коли йому чогось не вистачає [2, с.489]? Таким чином, сутність процесу власне і полягає у «розслідуванні», коли «йдучі по слідах» які залишила реальність події, люди намагаються заповнити ці сліди певним – правовим і фактичним – змістом.

По-третє, слід і восповнення самим фактом свого існування вказують на фундаментальну умову їх можливості – феномен, який Деріда називає «розрізненням». Дещо странне написання цього терміну зовсім не випадкове. Цим французький філософ намагається підкреслити, що мова йде не про якусь сталу відмінність, зафіксовану у поняттях, але про безперервний процес, спосіб «існування» реальності в цілому. Мова в даному випадку йде про «розрізнення» між явищем як таким і тим, слідом чого виступає це явище. Тут ми маємо справу не просто з класичною денотативною структурою, но з тим, що слід є настільки ж рівноправним компонентом реальності як і те, що залишило цей слід. Ми можемо казати про існування як першого, так і другого лише через розрізнення як чисту відмінність, яка дає сенс кожному акту мови, сприйняття, існування і т.п. і є умовою їх можливості. Як пише Деріда «...мова тут йде не про вже стале розрізнення, але про чистий рух, який породжує відмінність – до будь-якої змістовної визначеності» [2, с.188]. Таким чином єдиною доступною нам реальністю є безперервний рух розрізнення між слідом і першо-реальністю як його джерелом. Саме це і є рушійною силою судового процесу, коли відсутність реальності того, що відбулося немовби провокує розслідувати її, відтворити по слідах «справжню картину» того, що було насправді, хоронячись за часовою дистанцією і відсилаючи до своїх слідів, які, хоча й дійсні, завжди є чимось відмінним від дійсності діяння, яке залишило цей слід.

Отже, відповідно до вищевикладеного, фундаментальна складність судового процесу полягає у тому, що дійсність того, що осмислюється (події, діяння) і того, на підставі чого осмислюється (права), завжди вже відокремлена від нас, експлікуючись як «слід» реальності, нестачу якої ми можемо лише намагатися «восповнити», рухаючись у процесі розрізнення між слідом і змістовною визначеністю події. Саме тут ми стикаємося з парадоксальною ситуацією, з тим, що право, як таке, в судовому процесі відсутнє.

Адже коли ми звертаємося до законів, кодексів та правоохоронних установ, ми намагаємося восповнити нестачу права в певній ситуації, яка, до того ж, дана нам лише через свої сліди – докази по справі. Те ж «право», яке ми «дістаємо» з позитивних чи природніх джерел, дано нам тільки через мову, яка вказує знов таки на ту нестачу права, яку законодавець намагався восповнити шляхом створення закону. Адже закон, в свою чергу, також не є чимось самоцінним, а лишень засобом для восповнення нестачі права у реальності, отже розглядати його як самодостатнє явище також немає підстав.

Таким чином, у межах судового процесу ми стикаємося з опозицією наявності/відсутності права або, як її можна сформулювати ще, з протилежністю дійсності/належності. Під дійсністю в даному випадку розуміється відсутність права у ситуації, а під належністю – необхідність восповнити його наявність. Як відомо в класичній філософії права, право традиційно ототожнювалось з другим з цих елементів – з належним, тоді як право як дійсність, як складова ситуації, нестача якого, власне, лише й змушує людей звернутися до нього, перебувало в затінку.

В пошуках причини такої «дискримінації» права як відсутності слід звернутися до того «трансцендентального базису», якій лежить в основі поділу права на наявне/відсутнє. В якості такого виступає теза класичної філософії права, відповідно до якої право завжди наявне як знаряддя, інструмент для впливу на соціальні відносини, і завжди відсутнє як певний ідеал, якого принципово неможливо досягти і який є орієнтиром для позитивного права. Наскільки класична філософія не мислить позитивне право інакше, як наявне (власне «позитивне» у найточнішому розумінні цього слова), настільки ж вона не допускає наявності у дійсності права природнього. Але тут і криється одна з найбільш незрозумілих речей у праві: адже, хоча позитивне і природнє право принципово не можуть співпасти, вони, тим не менш, активно взаємодіють, впливаючи одне на одне. Яким чином долається прірва між ними на практиці, незрозуміло. Ситуація, яка склалася, дуже схожа на відомий античний спір щодо руху, коли з одного боку, логічно було доведено неможливість руху, а з іншого – неможливо було заперечувати той факт, що люди все ж таки ходять.

Ця порожнеча, провал, прірва, яка лежить між природнім і позитивним правом, є фундаментальною правовою значущістю, а її подолання якраз і являє собою те розрізнення, чисту відмінність, яка є основою будь-якого сенсу.

Але що є причиною виникнення цього провалля? В пошуках відповіді слід звернутися до характерних рис світогляду Нового Часу. Як відомо, серед них можна виділити розмежування об'єкта та суб'єкта пізнання, створення антропоцентричної моделі світу, а також виникнення уявлення про те, що людина *створює* право, тоді як раніше вона лишень *затисувала* одвічно існуюче [6, с.11].

Наслідком існування цих уявлень стало, перше, відокремлення права як об'єкта пізнання від самої пізнаючої людини, тобто суб'єкта, між якими завжди має місце проміжок, дистанція. Тут можна казати про певний парадокс, коли відстоюючи ідею невід'ємних прав людини і роблячи їх основним *об'єктом* дослідження філософи самим цим *фактом об'єктивації* права вже закладали принципову можливість його відчуження. Сама ця непорушна дистанція між людиною і правом власне і є тим простором розрізнення, про який йшлося вище. По-друге, внаслідок домінування думки про привілейоване місце людини у світі, вона стала самозаконодавчою персоною. В той час як всі інші живі істоти мали підкорятися одвічним і непорушним законам тієї природи, з якою вони склали єдине ціле, людина відмежувала, «викинула» себе з природи. Тут знов-таки має місце певний парадокс, коли людина, проголошуючи певну «автономію» стосовно природи, тим не менш вела мову про якісь свої «природні» права. По-третє, усвідомлюючи (хоча б латентно) це протиріччя, індивід Нового Часу починає розглядати право як інструмент, знаряддя задля панування. Подібно тому, як машини давали можливість володарювати над природою, закон дозволяв одним людям керувати життям інших. Таке право, як інструмент, знов-таки було відокремлено не тільки від його носія – компетентного суб'єкта правотворчості і правозастосування, але й від окремої людини, яка могла тільки-но підкорятися йому.

Таким чином, можна прийти до висновку, що деконструкція поняття права дозволяє казати про

низку фундаментальних парадоксів, які лежать в основі традиційних поглядів на право. Внаслідок цього сам понятійний апарат є неналежним засобом дослідження права, оскільки розбиває первинну єдність феномену на суб'єкт і об'єкт і, крім того, призводить до абсурдного передування логіки над онтологією.

Це вказує на необхідність «повернути» єдність феномену права. Задля цього слід осмислити ту ситуацію, в якій онтологічно первинно одночасно існують людина і право. Можна припустити, що це звернення буде полягати у реконструкції того «фундаментального правового питання» яке змушує людину звернутися до права у пошуках відповіді. Це питання і буде тим першеджерелом, в якому протилежність логіки і онтології анулюється, перетворюючись на життєву практику особи, для якої процес пізнання є невід'ємним від процесу життєдіяльності [5, с.5]. Формулювання цього питання слід ще досягти.

Список літератури

1. Братасюк М.Г. Природно-правова парадигма в постмодерній філософсько-правовій думці // Проблеми філософії права. – 2003. – Т.1. – С.167-172.
2. Деррида Ж. О граматології. – М.: Ad Marginem, – 2000. – С.489
3. Досократики. – Мн.: Харвест, 1999. – 512с.
4. Кузнєцов В. Філософія права. Історія та сучасність. – К.: ВД Стилос, ПЦ Фоліант, 2003. – 382 с.
5. Світоглядно-методологічні інновації в західноєвропейській філософії. – К.: Український центр духовної культури, 2001. – 296 с.
6. Хайек Ф.А. Право, законодавство та свобода: Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії: В 3 т. – К.: Сфера. Т.1.: Правила та порядок. – 1999. – 196 с.

А.В. Стовба

ДЕКОНСТРУКЦИЯ ПОНЯТИЯ ПРАВА: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Статья посвящена проблеме деконструкции права. В ходе выполнения данной операции автор выводит ряд фундаментальных парадоксов, заложенных в классических представлениях о праве и правосудии. В результате предлагается рассматривать право не как понятие, но как феномен, имплицитированный в любом акте осмысления мира в качестве условия возможности такового.

DECONSTRUCTION OF THE CONCEPT OF LAW: LEADING INTO A PROBLEM

This article is about problem of the deconstruction of law. Author tries to prove, that classical law thinking is based on the certain quasi-rational presuppositions, which usually are concealed. As the way out of it we have to see law not as a concept, but a phenomenon, that's implied in each act of thinking as a condition of its possibility.